

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۷/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۱۰/۴

صفحات: ۱۱۹-۱۳۷

مطالعه آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی در منطقه ۱۹ شهرداری تهران از دیدگاه مدیران شهری

مجتبی امیری^۱

سیدموسی پورموسوی^{۲*}

منصوره صادقی^۳

چکیده

حاشیه‌نشینی در کلان‌شهر تهران به واسطه فضای کالبدی و روابط اجتماعی در آن، آسیب‌های اجتماعی خاصی را در پی دارد. بنابراین مدیریت کلان‌شهری چون تهران مستلزم شناخت آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی و ارائه راهکارهایی برای بهبود و کاهش آنهاست تا زندگی در این کلان‌شهر، رضایت‌بخش‌تر شود. هدف اصلی این تحقیق، مشخص کردن انواع آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی از دیدگاه مدیران شهری در منطقه ۱۹ شهرداری تهران و اهداف فرعی پژوهش، اولویت‌بندی آسیب‌های اجتماعی و دلایل بروز آنها و ارائه سازوکارهای بهبود و کاهش آن می‌باشد. روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی-تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات، اسنادی-پیمایشی، مبتنی بر پرسشنامه است. حوزه پژوهش، منطقه ۱۹ شهرداری تهران و جامعه آماری ۲۰ نفر از مدیران منطقه ۱۹ می‌باشد که نمونه آماری آن ۱۲ نفر به صورت نمونه‌گیری غیرتصادفی در نظر گرفته شده است. داده‌های پرسشنامه با استفاده از نرم‌افزار SPSS و به دو روش آمار توصیفی و استنباطی، تجزیه و تحلیل شده‌اند. نتایج کلی و یافته‌های تحقیق بیانگر آن است که مدیران منطقه ۱۹، خاستگاه آسیب‌های اجتماعی را مسائل خانوادگی و اقتصادی می‌دانند و بیکاری، اعتیاد و تکدی‌گری را به‌عنوان مهمترین آسیب‌ها معرفی می‌نمایند. فقر و طلاق با رتبه دو و پنج، در بخش دلایل بروز آسیب‌های اجتماعی، از مهمترین دلایل هستند. در مورد سازوکار بهبود، علاوه بر محور توجه به نیازهای اقتصادی، مفاهیمی مرتبط با مدیریت کنترلی شهری و فعالیت‌های فرهنگی و افزایش آگاهی حاشیه‌نشینان، به چشم می‌خورد. این مفاهیم را مدیران منطقه ۱۹ با بیان راهکارهایی از قبیل آموزش و فعالیت‌های فرهنگی ارائه نموده‌اند.

واژه‌های کلیدی: حاشیه‌نشینی، آسیب اجتماعی، شهرداری تهران، مدیران شهری

طبقه‌بندی JEL: Z13, R2.

۱- استادیار گروه مدیریت امور شهری، دانشکده مدیریت، دانشگاه تهران، تهران، ایران

*۲- استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه امام حسین (ع)، تهران، ایران، مسئول مکاتبات: MP.articles@yahoo.com

۳- کارشناسی ارشد مدیریت امور شهری، گروه مدیریت امور شهری، دانشکده مدیریت، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۱- مقدمه

تمام جوامع، در معرض تهدیدها، ناامنی‌ها و مسائل گوناگون اجتماعی هستند و استثنایی هم نمی‌توان برای آن قائل شد. در این صورت برای پیشگیری، درمان و در مواردی مقابله با مسائل و مشکلات اجتماعی، نیازمند ارائه سیاست‌گذاری‌های مدون و راهکارهای سازنده می‌باشیم. پیش از هر چیز، نیازمندیم تا در طرح مسائل اجتماعی و به تبع آن تدوین و اجرای راهکاری برای آن، از نگرش‌ها و رویکردهای مطرح در مقوله آسیب‌های اجتماعی، شناخت و آگاهی داشته باشیم. یکی از این مسائل و مشکلات اجتماعی، مقوله حاشیه‌نشینی می‌باشد. حاشیه‌نشینی، یکی از پیامدهای مهاجرت بی‌رویه به شهرهای بزرگ، از جمله تهران است که طی چند دهه اخیر گسترش زیادی داشته است. منظور از حاشیه‌نشینی، نوعی از زیست شهری است که تعدادی خانوار در حومه شهرها، با مسکن نامناسب، مرکز جمعیتی یا شهرک‌مانندی را به وجود آورند. در فرهنگ شهر و شهرنشینی، حاشیه‌نشینی مترادف با مفاهیمی چون زاغه‌نشینی و آلونک‌نشینی به کار رفته است (شکویی، ۱۳۸۹). در حال حاضر پدیده حاشیه‌نشینی در شهرها به صورت یک مسأله اجتماعی حاد جلوه‌گر شده است؛ زیرا این پدیده، منشأ بروز بسیاری از آسیب‌های اجتماعی از قبیل فقر، بیکاری، جرم، اعتیاد و غیره است. فشار ناشی از این عوامل و احساس محرومیت نسبی، افراد حاشیه‌نشین را به سمت جرم و جنایت می‌کشاند (ممتاز، ۱۳۹۰). بنابراین با گسترش حاشیه‌نشینی، میزان آسیب‌های اجتماعی شهری به‌ویژه در نواحی حاشیه‌ای شهرها افزایش می‌یابد و همچنین تشدید این آسیب‌ها با هر دلیل و علتی، راه را برای وقوع بحران‌های شهری هموار می‌کند. شناسایی آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی، از مهمترین مسائل شهری است که مدیران شهری باید آن را مورد توجه قرار دهند؛ زیرا تجمع و تراکم آسیب‌های اجتماعی در هر شهر و جامعه‌ای می‌تواند انسجام و همبستگی آن را مورد تهدید قرار دهد (هادی‌زاده، ۱۳۸۲). بنابراین مدیریت

کلان‌شهری چون تهران مستلزم شناخت مسائل و مشکلات آن و پیدا کردن راه‌هایی برای کاهش آسیب‌های آن است تا زندگی در این کلان‌شهر، هم برای شهروندان و هم برای مسئولان، قابل تحمل و رضایت‌بخش تر شود. از این‌رو مسأله اصلی مبتنی بر گرایش آسیب‌های اجتماعی، در فضاهایی است که حاشیه‌نشینی (شکل مسلط اسکان غیررسمی) در آنها به چشم می‌آید. به همین سبب شناسایی آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی و دلایل آنها در منطقه ۱۹ تهران و اولویت‌بندی آن، مسأله اصلی است که این مقاله به آن خواهد پرداخت و راهکارهایی جهت بهبود و کاهش آسیب‌های منطقه، ارائه می‌گردد.

۲- پیشینه تحقیق

پژوهش‌های خارجی

الف) مدل ویلسون^۱: ویلسون در تحقیق خود بیان می‌کند که فقدان تولیدات دستی و اشتغال‌هایی با مهارت پایین و همچنین مهاجرت‌های پشت سر هم کارگران و خانوارهای طبقه متوسط، پیامدهای اقتصادی، فرهنگی، فردی و بوم‌شناختی دارد و از نظر اقتصادی، نظری و شهری، دسترسی کمتری به فرصت اقتصادی رسمی دارند. از نظر فرهنگی، این افراد به دلیل ارزش‌های کاربردی برای موقعیت اجتماعی آنی، از ارزش‌های اساسی دست می‌کشند. مناطق حاشیه‌ای از نظر بوم‌شناختی، به انزوای اجتماعی گرفتار شده‌اند؛ به‌طوری‌که دقیقاً به صورت مرکز نامتناسب و به هم ریخته‌ای از برش‌های معیوب جمعیت شهری درآمده‌اند که بیشتر با انسان‌هایی که موقعیت مشابهی دارند و کمتر نمایانگر جمعیت گسترده پایتخت هستند، ارتباط دارند و از نظر فردی نیز کمتر در معرض مستقیم امکانات متفاوت برای رشد فردی قرار می‌گیرند. طبق مطالعات ویلسون، نوجوانان شهری از نواحی کم‌درآمد یا جوانان گتوها^۲، کمتر در معرض یک موازنه بین سازمان‌بندی اجتماعی و نابسامانی اجتماعی هستند.

1- Wilson Model

2- Gettos

ج) مدل کلیفورد شاو: پژوهشی در ۲۰۱۲ توسط کلیفورد شاو صورت گرفته که جرائم شهری را تحت‌تأثیر فضای مناطق خاص شهری می‌داند. وی با اخذ آمار و اطلاعات مناطق خاص شهر از دادگاه و پلیس به مناطقی رسید که ویژگی‌های حاشیه‌نشینی داشتند و به «گتو» معروفند، یافته‌های اصلی پژوهش عبارتند از: ۱- به طور کلی بزهکاران مناطق حاشیه از حیث ضریب هوشی و شخصیتی با بزهکاران مناطق دیگر، تفاوت معناداری ندارند. ۲- در مناطق حاشیه‌ای، سنت‌های عرفی، نهادهای محله‌ای و افکار عمومی که از طریق آنها محله‌ها، رفتار افراد را کنترل می‌کنند، به طور عمده از هم فروپاشیده‌اند ۳- مناطق حاشیه‌ای، فرصت‌های متعددی را برای فعالیت مجرمان از جمله خرید و فروش مواد مخدر، اموال مسروقه، مشروبات الکلی، اعمال خرابکارانه و متجاوزانه و منافی عفت و غیره در اختیار مجرمان قرار می‌دهند. ۴- فعالیت‌های بزهکارانه در این مناطق از همان سنین کودکی به عنوان بخشی از بازی‌ها شروع می‌شوند (Shaw & McKay, 2012).

پژوهش‌های داخلی

الف) بررسی حاشیه‌نشینی در شهرستان‌های استان تهران: این تحقیق در سال ۱۳۸۹ در ۹ شهرستان استان تهران شامل اسلامشهر، دماوند، ورامین، فیروزکوه، شهریار، ساوجبلاغ، رباط کریم و کرج انجام گرفته است. حجم نمونه تحقیق، ۲۳۹۵ نفر بود. بر اساس یافته‌های پژوهش فوق حاشیه‌نشینان مسائلی چون خرید و فروش مواد مخدر، ایجاد مزاحمت‌ها، انواع سرقت‌ها، نزاع‌های دسته‌جمعی و غیره را از جمله جرائم شایع در مناطق حاشیه‌ای مطرح کرده‌اند. همچنین براساس یافته‌های تحقیق، بی‌اعتمادی در بین اهالی مناطق حاشیه‌ای زیاد است و دلیل آن نیز از نظر پاسخگویان، بی‌توجهی مسئولان به این مناطق، گرفتاری و مشغله کاری مردم و عدم وجود خدمات اجتماعی و رفاهی در این گونه مناطق

در مقابل، نابسامانی اجتماعی به صورت هنجار در آمده است. با توجه به این اصل و بر مبنای تحقیق ویلسون، نواحی مرکزی شهرهای آمریکا از نظر اجتماعی منزوی شده و نواحی شهری‌ای که گتو هستند، در معرض سطوح بالای جرم عنان‌گسیخته، بیکاری، فقر و نظایر آن هستند (Wilson, 2010).

ب) مدل کاساردا: کاساردا نشانه‌های متفاوتی از نابسامانی اجتماعی و پریشانی ساکنان را مطرح می‌کند. مطابق مطالعات کاساردا، عمومی‌ترین شاخص نابسامانی اجتماعی، اندازه‌گیری درصد رسمی فقر در محدوده داده شده یک شهر است. کاساردا همچنین تأکید دارد که علاوه بر فقر، نابسامانی اجتماعی با آسیب‌شناسی شرایط اجتماعی نیز ارتباط دارد؛ یعنی درست مانند خصوصیات نابسامانی اجتماعی که توسط ویلسون در نظر گرفته شده بود. وی در تحقیق روی صد شهر بزرگ آمریکایی، ترکیبی از آمارهای رسمی فقر، نواحی محروم و طبقه پایین را برای ایجاد دو نشانگر پایه نواحی نابسامان و شدیداً نابسامان استفاده کرده است. نواحی نابسامان، مناطقی هستند که آمارهای رسمی به‌طور همزمان نشان‌دهنده سطوح عنان‌گسیخته و فقر بالا، بیکاری، خانوارهای زن سرپرست و دریافت‌کنندگان رفاه هستند. نواحی شدیداً نابسامان علاوه بر همه خصوصیات فوق، میزان بالای نوجوانان ترک تحصیل کرده را نیز دارا هستند. با این حال، طبق تحقیق جدید ویلسون و کاساردا، قلمروی تعاملات اجتماعی در مرکز شهرهای آمریکایی (در یک نمونه آرمانی مرکز شهری) از نظر اقتصادی شدیداً فاجعه‌آمیز و از نظر فرهنگی، ضدارزش‌های اساسی می‌باشد که توان فردی را محدود می‌کند و از نظر بوم‌شناختی مرکزی، از ساختمان‌های معیوب و تورفتگی‌هایی تشکیل شده که الگوهای آسیب‌شناسی را تقویت می‌کنند. این مناطق به طور همزمان شامل افراد عنان‌گسیخته، فقر زیاد، بیکاری، خانوارهای زن سرپرست، دریافت‌کنندگان رفاه، نوجوانان ترک تحصیلی می‌باشد (Kasarda & Lindsay, 2011).

می‌باشد. مسائلی چون ساخت‌وساز غیرمجاز، تصرف عدوانی زمین و غیره، از مسائلی هستند که در این مناطق به چشم می‌خورند. در تحقیق فوق برای تبیین حاشیه‌نشینی به منظور ارائه راهبردهای ساماندهی، به پیوستار مبدأ و مقصد توجه شده و ادعا شده که مسائل و مشکلات مربوط به مبدأ مهاجرت از روستاها و شهرهای کوچک به شهرهای حاشیه‌ای استان تهران با برنامه‌ریزی کلان‌مدت در مقصد می‌تواند راهکاری برای بهبود مسائل حاشیه‌نشینی و کاهش آسیب‌ها و ناهنجاری‌های آن باشد (عبدل، ۱۳۸۹).

ب) آسیب‌شناسی اجتماعی نقاط آلوده شهر تهران: پروژه فوق در سال ۱۳۸۵ توسط جهاد دانشگاهی دانشگاه تهران در سطح شهر تهران صورت گرفت. این تحقیق با استفاده از روش پیمایشی و در حوزه استحفاظی سرکلانتری‌های شهر تهران با بهره‌گیری از ابزار پرسشنامه با حجم نمونه ۳۹۱ نفر انجام شد. چارچوب نظری پروژه با بهره‌گیری از تئوری‌های جامعه‌شناختی و روان‌شناختی، شکل گرفت. بر اساس یافته‌های پروژه فوق، بیشترین آسیب‌های اجتماعی در مناطق یاد شده، از نظر پاسخگویان؛ شامل اعتیاد، توزیع مواد مخدر، ولگردی، تکدی‌گری، فروش سی‌دی‌های غیرمجاز و اعمال غیراخلاقی است. همچنین خانه‌های فساد، پارک‌ها، قهوه‌خانه‌ها، آلونک‌ها، تپه‌ها، میدان‌های شهر، ترمینال‌ها و میادین خرید، به ترتیب مهمترین مکان‌هایی هستند که تجمع افراد خلافکار در آنها بیشتر از سایر اماکن است (شکیبا، ۱۳۹۰).

۳- مبانی نظری

از عوامل عمده ایجاد ناپایداری در مناسبات شهری به ویژه در کشورهای در حال توسعه، گونه‌ای شهرنشینی آمیخته به مشکلات حاد، موسوم به حاشیه‌نشینی است که بنا به مشاهدات جهانی، در حال گسترش فزاینده است. حاشیه‌نشینی، پیامد انقلاب صنعتی و نتیجه صنعتی شدن شتابان و نابرابری‌های منطقه‌ای بوده و از جلوه‌های بارز فقر شهری است که در شکلی برنامه‌ریزی نشده و خودرو، در

درون یا اطراف شهرها ظاهر می‌شود. شروع حاشیه‌نشینی در ایران را می‌توان در دهه‌های نخستین قرن حاضر و به خصوص دهه ۱۳۴۰ دانست. هفت ویژگی را برای مناطق حاشیه‌نشین می‌توان نام برد: عموماً غیرقانونی هستند؛ غالباً خلق‌الساعه می‌باشند؛ معمولاً به وسیله خود ساکنان ساخته شده‌اند؛ فاقد خدمات شهری مانند راه آسفالت، برق و سیستم دفع فاضلاب هستند؛ توسعه آنها بدون برنامه‌ریزی و به صورت اتفاقی صورت می‌گیرد؛ معمولاً در مناطق نامناسب شهری مانند حواشی کارخانه‌ها تشکیل می‌شوند؛ جمعیت متراکم دارند که از خانوارهای پرجمعیت تشکیل شده است (Rodriguez, 2005). برای درک و شناخت مبحث حاشیه‌نشینی، دو نظریه به عنوان چارچوب مفهومی وجود دارد: ۱- نظریه لیبرال؛ بسیاری از محققان لیبرالیست که از معتقدان مکتب کارکردگرایی می‌باشند، علت عمده حاشیه‌نشینی را ناشی از کارکرد جاذبه‌های شهری و دافعه‌های روستایی به شمار می‌آورند. به نظر آنها افزایش جمعیت، یکی از علل مهمی است که زمینه را برای مهاجرت مازاد نیروی کار روستایی فراهم می‌آورد (Wilz, 1997). ۲- نظریه ساختارگرایی؛ نظریه‌پردازان مکتب وابستگی و ساختارگرایان مانند گوندر فرانک^۳، عقب‌ماندگی کشورهای در حال توسعه را معلول تسلط اقتصادی کشورهای توسعه‌یافته کنونی می‌دانستند و بر آن بودند که الگوی توسعه‌ی وابسته و برون‌زا و جریان صنعتی شدن وابسته، شهرنشینی شتابان و ناهمگون را به دنبال دارد که به موازات آن، رشد نامتعادل و نابرابری درآمدها افزایش می‌یابد و عدم تعادل‌های ساختاری جامعه شدت می‌یابد که برآیند عملکرد توسعه‌ی وابسته، پیدایش شکاف طبقاتی میان شهر و روستا و در نتیجه ظهور گروه‌های حاشیه‌نشین شهری می‌باشد (Nunnally, 1978). این مناطق، زمینه و بستر شکل‌گیری و توسعه انواع آسیب‌ها و معضلاتی هستند که به تدریج با شیوع در داخل شهر تهران می‌توانند فرایند زندگی

1- Liberal Theory
2- Structural Theory
3- Gunder Frank

اجتماعی در شهر را با اختلال مواجه کرده و از این طریق، مدیریت شهری را با مشکل مواجه نمایند.

مفهوم آسیب اجتماعی، ابتدا در حدود ۹۰ سال پیش در نوشته‌های ساترلند^۱ در مورد کارمندان یقه‌سفید^۲ مطرح شد. ساترلند در مقاله‌ای توصیفی از نظام اداری در ایالات متحده امریکا بیان می‌دارد که چگونه فعالیت‌های خلاف کارمندان، منجر به بروز اختلالاتی در کل نظام اداری می‌شود (Portney, 2003). علوم اجتماعی در اثر مشابهت‌سازی (در قرن نوزدهم) میان کالبد انسانی و کالبد جامعه و بیماری‌های عضوی و بحران‌های اجتماعی، واژه‌ای به نام آسیب اجتماعی را جهت مطالعه عوامل و ریشه‌های بی‌نظمی‌ها و بیماری‌های اجتماعی پدید آورد (خسروپناه، ۱۳۸۸). آسیب‌های اجتماعی از جمله بی‌نظمی‌های اجتماعی می‌باشند که در زمینه‌های خاصی ایجاد شده، رشد یافته و نظم اجتماعی را به چالش می‌کشند (صدیق سروستانی، ۱۳۶۹). هرگاه در یک نظام اجتماعی، رفتاری به‌طور مشخص با هنجارهای اجتماعی تعارض پیدا کند که موجب کاهش یا از دست دادن کارایی و عملکرد مثبت فرد، خانواده یا گروه‌های اجتماعی شود، این پدیده به عنوان آسیب اجتماعی شناخته می‌شود (کمالی، ۱۳۸۴). آسیب اجتماعی به هر نوع عمل فردی یا جمعی اطلاق می‌شود که در چارچوب اصول اخلاقی و قواعد جمعی رسمی و غیررسمی جامعه، محل فعالیت کنش‌گران قرار نمی‌گیرد و در نتیجه با منع قانونی یا قبح اخلاقی و اجتماعی روبرو می‌گردد (عبدالهی، ۱۳۹۱). به‌طور کلی، آسیب‌های اجتماعی واجد ویژگی‌های زیر می‌باشند: تخصیص فضایی نابرابر منابع عادی، جمعی، محیطی، جزئی و نسبی بودن (نصیری، ۱۳۷۹). از نظریه‌هایی که در این حوزه مطرح است می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

۱- نظریه فشارهای ساختاری^۳: که علل

ناهنجاری‌های روانی و اجتماعی را در ساختارهای اجتماعی جستجو می‌کند. از نظر این مکتب، ساختارهای اجتماعی، فشارهایی را بر افراد وارد می‌کنند که فراتر از تحمل آنان است و در اثر این فشارها به رفتارهایی روی می‌آورند که تطابقی با هنجارهای مورد تأیید جامعه ندارند. ۲- نظریه کنترل: جرایم و انحراف‌ها را نتیجه ضعف و نارسایی در نظام کنترل اجتماعی می‌داند، طبق این نظریه، جامعه صنعتی و مدرن، زمینه‌های زیادی را برای وسوسه و انحرافات فراهم کرده است؛ بنابراین اگر افراد احساس کنند که چنین کنترلی ضعیف است به سوی ناهنجاری‌ها و انحرافات روی می‌آورند.

در اینجا به مفهوم برخی از آسیب‌های اجتماعی پرداخته خواهد شد:

- بیکاری: به فقدان کار برای جمعیت دارای توان فعالیت گفته می‌شود (ساروخانی، ۱۳۷۵).

- فقر: شامل محرومیت مادی، محرومیت از آموزش و بهداشت، آسیب‌پذیری و در معرض خطر بودن، بی‌پناهی و بی‌نواهی می‌شود (هادی‌فر، ۱۳۸۴).

- اعتیاد: ابتلای اسارت‌آمیز به ماده مخدر که از نظر جسمی یا اجتماعی زیان‌آور باشد (مساواتی‌آذر، ۱۳۷۲).

- تکدی‌گری: فعالیتی سازمان‌یافته است که فرد با وجود توان کار، گدایی را به کار کردن ترجیح می‌دهد (اشرف، ۱۳۸۵).

- قتل: شخص قاتل عملی را انجام می‌دهد که سبب کشته شدن مقتول می‌شود؛ هرچند ممکن است قاتل قصد کشتن مقتول را نداشته باشد و بر اثر اشتباه آنقدر زیاده‌روی کرده باشد که منجر به قتل مقتول شود (عبدی، ۱۳۹۰).

- سرقت: عملی که طی آن اشیایی بدون آگاهی و برخلاف میل صاحب آن، تصرف می‌شوند و لازمه آن، گرفتن، برداشتن و دزدیدن باشد (ستوده، ۱۳۸۴).

1- Sutherland

۲- کارمند یقه‌سفید اصطلاحی است که به کارکنان حقوق‌بگیری که کارهای حرفه‌ای یا نیمه‌حرفه‌ای دفتری مانند مدیریت و فروش را انجام می‌دهند، گفته می‌شود.

3- Structural- Strain Theory

- شرارت: عملی که در نظر عموم به مزاحمت، عربده‌کشی، اذیت و آزار افراد جامعه منجر می‌شود و سلب امنیت و آرامش را در پی دارد.

- کودکان خیابانی: بخشی از گروه بزرگتر «کودکان آسیب‌پذیر شهری» یا «کودکان در وضعیت دشوار» هستند. با این تفاوت که آنان دارای تماس کمتری با نهادهای اجتماعی و حمایت معمول مانند خانواده و مدرسه هستند و در جریان رشد شخصیت و جامعه‌پذیری خود، از تأثیرات و حمایت‌های این نهادهای اجتماعی، به نسبت بیشتری محروم می‌باشند.

- بزهکاری: بزهکار به کسی گفته می‌شود که برخلاف قوانین عمل می‌کند. درجه و نوع بزهکاری می‌تواند تصویری تمام‌نما از وضعیت کلی اصول اخلاقی و احترام به قوانین و نظم اجتماعی را برای ما نمایان کند. معمولاً یک بزهکار در قبال همه افراد، رویکرد ثابتی دارد و به بیان دیگر یک بزهکار مکرراً مرتکب جرم می‌شود.

در پیدایش انحرافات اجتماعی و رفتارهای ناهنجار و آسیب‌زا عوامل متعددی به عنوان عوامل پیدایش و زمینه‌ساز، مؤثر هستند؛ مانند: عوامل فردی: جنس، سن، وضعیت ظاهری و قیافه، ضعف و قدرت، بیماری، عامل ژنتیک و غیره؛ - عوامل روانی: حساسیت، نفرت، ترس و وحشت، اضطراب، کم‌هوشی، خیال‌پردازی، قدرت‌طلبی، کمروبی، پرخاشگری، حسادت، بیماری‌های روانی و غیره؛ - عوامل محیطی: اوضاع و شرایط اقلیمی، شهر و روستا، کوچه و خیابان، گرما و سرما؛ - عوامل اجتماعی: خانواده، طلاق، فقر، فرهنگ، اقتصاد، بیکاری، شغل، رسانه‌ها، مهاجرت، جمعیت.

حاشیه‌نشینی با آسیب، پیوند مستقیم دارد و نوعی از آن را در حاشیه‌های شهرها به ویژه کلان‌شهرها می‌توان دید و در چنین مناطقی به سبب از بین رفتن ارزش‌های انسانی، ناهنجاری‌های اجتماعی به سرعت رشد می‌کنند و اعمالی چون دزدی، اعتیاد، قاچاق، فحشا و مانند آنها در آنجا بیش از بافت اصلی شهری دیده می‌شود. نوع آسیب‌های اجتماعی در مناطق

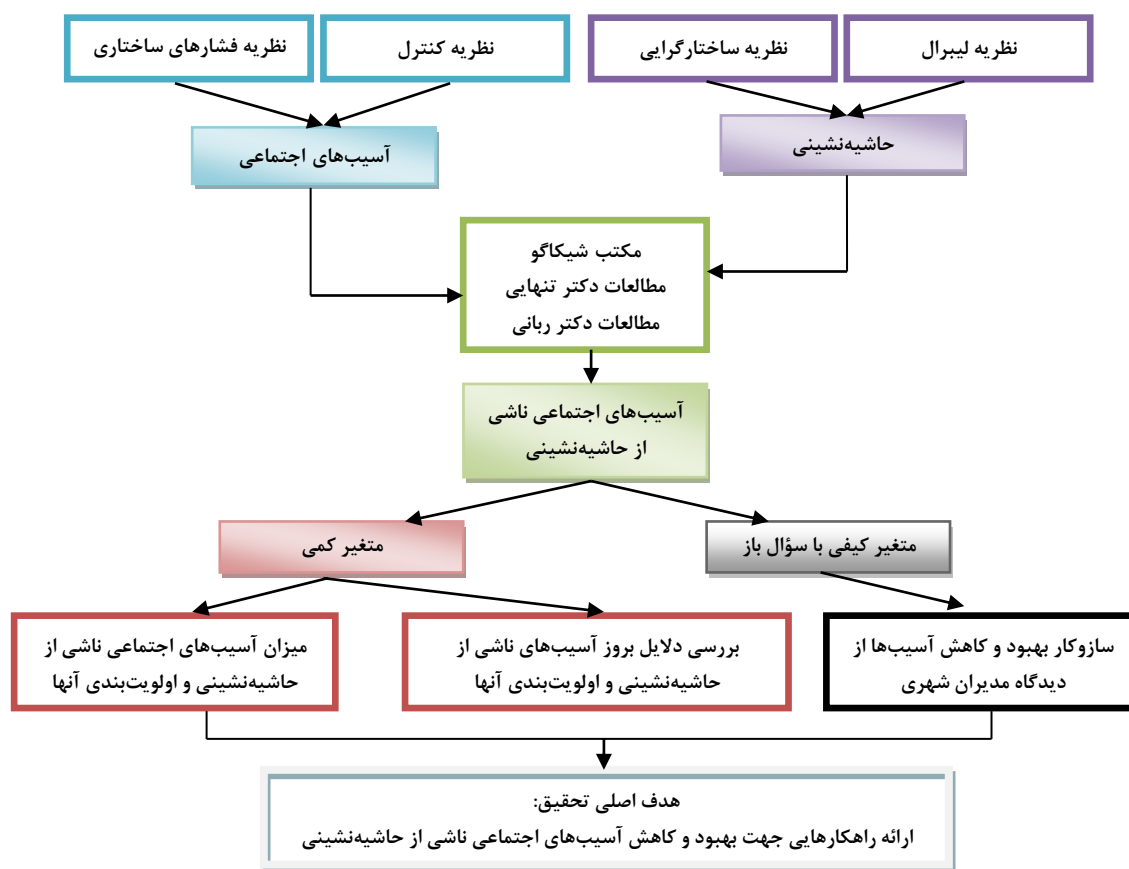
حاشیه‌نشین از حیث ماهیت، تفاوت چندانی با آسیب‌های اجتماعی جامعه ندارد. آسیب‌های اجتماعی خاص مناطق حاشیه‌ای، از نوع آسیب‌هایی هستند که به واسطه ویژگی‌های فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی حاکم بر مناطق حاشیه‌ای، از شهرت و گستردگی خاصی برخوردار می‌باشند و اگر در مراحل نخست شکل‌گیری، مدیریت نشوند، به «خرده‌فرهنگ کجرو» تبدیل می‌شوند که فرایند مدیریت و ساماندهی آنها با پیچیدگی قابل توجهی روبرو خواهد بود (Howe, 2008).

در این قسمت از ادبیات نظری، به دیدگاه‌های نظری مرتبط با آسیب‌های اجتماعی در مناطق حاشیه‌نشین پرداخته می‌شود: ۱- مطابق مکتب شیکاگو، مناطق مختلف شهری دارای کارکردهای متفاوتی‌اند و البته ساکنان هر یک از این مناطق بیشتر از طبقات خاصی برخاسته‌اند. بدین ترتیب ما شاهد جدایی‌گزینی فضایی و اجتماعی در شهرها هستیم. در دیدگاه مکتب شیکاگو، هر منطقه شهری ایفاگر کارکردی خاص است و البته مناطقی وجود دارند که تولیدکننده مسائل شهری‌اند یا به عبارتی مسأله‌زایی دارند. به نظر می‌رسد تمامی آنچه مسأله اجتماعی نام می‌گیرد، در حاشیه‌نشینی خودنمایی می‌کند؛ پس می‌توان میان گستره حاشیه‌نشینی و میزان مسائل اجتماعی، رابطه برقرار کرد. طردشدگی مضاعف و چندلایه باعث انفجارهای شهری می‌شود و تخفیف حاشیه‌نشینی به تخفیف مسائل اجتماعی در شهر منجر می‌گردد. ۲- طبق تحقیقات دکتر تنهایی، رابطه متقابل میان قشر حاشیه‌ای و قشرهای اصلی و فرعی در ساختار طبقاتی شهر، فرایندی می‌شود که می‌تواند قشر حاشیه‌ای را با دو فرهنگ، آشنا کند: یک فرهنگ رسمی و نظام سیاسی کشور و دیگری خرده‌فرهنگ‌هایی که در برابر فرهنگ حاکم قرار دارند و بدین منوال مقدمات شکل‌گیری آسیب‌های اجتماعی را فراهم می‌آورد (تنهایی، ۱۳۷۵). ۳- بر اساس مطالعات دکتر ربانی، قشر حاشیه‌نشین به دلیل گریز از فرهنگ روستایی و تمایل به پیوستن به فرهنگ شهری، تابع الگوهای روستایی

نهایت با توجه به دیدگاه مکتب شیکاگو و مطالعات دکتر تنهایی و دکتر ربانی، بین دو مفهوم حاشیه‌نشینی و آسیب اجتماعی، ارتباط برقرار گردید. بر آن هستیم که از طریق بررسی متغیرهای کمی (بررسی میزان آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی و دلایل آن و اولویت‌بندی آنها) و متغیر کیفی با سؤال باز از مدیران منطقه ۱۹ (سازوکار بهبود و کاهش آسیب) به هدف اصلی تحقیق دست یافته و پیشنهادها و راهکارهایی را جهت بهبود و کاهش آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی، ارائه دهیم. در نتیجه، چارچوب مفهومی تحقیق با اصالت نظریه‌های ذکرشده، پدید آمده است.

نخواهند بود ولی از سویی در ساختار جامعه شهری نیز قرار نمی‌گیرند و به دلیل راه نیافتن به راه‌های مجاز این جامعه، دست به انواع آسیب‌های اجتماعی می‌زنند (ربانی، ۱۳۸۱).

برای مطالعه نظری آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی، موضوع، در دو حوزه نظری حاشیه‌نشینی و آسیب‌شناسی اجتماعی، مورد بررسی قرار گرفت. در این پژوهش با توجه به نظریه‌های لیبرال و ساختارگرایی، علل شکل‌گیری و گسترش حاشیه‌نشینی، بیان شده‌اند و در خصوص پیدایش آسیب‌های اجتماعی، به نظریه‌های فشارهای ساختاری و نظریه کنترل، اتکا شده است و در

شکل ۱- چارچوب مفهومی تحقیق

منبع: (یافته‌های نگارندگان)

همچنین این منطقه دارای ۳ ناحیه داخل محدوده و ۵ ناحیه خارج محدوده و ۱۳ محله می‌باشد. این منطقه از شمال با اتوبان جوانه، از جنوب با اتوبان آزادگان، از شرق با اتوبان نواب- خیابان بهمنیار و از غرب با اتوبان آیت‌الله

محدوده مورد مطالعه

منطقه ۱۹ یکی از مناطق جنوبی شهر تهران با ۷۸۶،۲۴۹ نفر جمعیت و با وسعت ۱۹/۶۲ کیلومترمربع در محدوده شهری و ۹/۹۳۹ کیلومترمربع حریم بوده؛

سعیدی، همجوار است. مناطق همجوار با منطقه ۱۹ شهرداری تهران، مناطق ۱۶ و ۱۷ و ۱۸ و ۲۰ هستند. نواحی پنج (محله اطراف صالح آباد) و چهار (محله رسالت و اطراف آن) در محدوده مورد مطالعه دارای معضل حاشیه نشینی می باشند که قلمروی مکانی این تحقیق هستند.

۴- روش تحقیق

این تحقیق، از نظر هدف، کاربردی می باشد. روش تحقیق، توصیفی- تحلیلی و جمع آوری اطلاعات در این تحقیق، اسنادی، میدانی و پیمایشی است. با توجه به میدانی بودن این تحقیق، از ابزارهای معمول گردآوری اطلاعات نظیر مراجعه به مراکز آماری و کتابخانه ها استفاده شده است. جهت تکمیل اطلاعات میدانی، اطلاعاتی از طریق پرسشنامه اخذ گردید. با توجه به اینکه هدف این پژوهش، بررسی دقیق آسیب های

اجتماعی در منطقه ۱۹ از دیدگاه مدیران شهری منطقه است؛ به دلیل عدم دسترسی مناسب به مدیران و کارشناسان حوزه مدیریت شهری منطقه مورد مطالعه و عدم همکاری برخی از دستگاه های اجرایی، ارگان ها و نهادهای مرتبط در مرحله جمع آوری داده ها و تکمیل پرسشنامه، روش نمونه گیری، غیر تصادفی و نمونه با اندازه کوچک می باشد؛ به طوری که جامعه آماری حدود ۲۰ نفر از مدیران اجرایی و امور فرهنگی اجتماعی منطقه ۱۹ هستند که به تمام مدیران، پرسشنامه به صورت حضوری و از طریق ایمیل، ارسال گردید که تعداد ۱۲ پرسشنامه بازگشت داده شد که به عنوان نمونه آماری مدنظر قرار گرفته شدند. سؤالات مورد استفاده در این پژوهش شامل سؤالاتی برای سنجش متغیرهای اصلی تحقیق و نیز سؤالات زمینه ای می باشد. در تحقیق حاضر ۳ متغیر زمینه ای به شرح جدول ۱ در نظر گرفته شده اند.

جدول ۱- سطوح متغیر زمینه ای

متغیر زمینه ای	سطوح متغیر
جنسیت	مرد، زن
تحصیلات	فوق دیپلم، لیسانس، کارشناسی ارشد، دکترا
سابقه کار	کمتر از ۱۱-۶، ۱۵-۱۰، ۲۱-۱۶، ۲۵-۲۰، بیشتر از ۲۵

منبع: (یافته های نگارندگان)

برای اطمینان از روایی پرسشنامه، از روایی صوری استفاده شد؛ بدین ترتیب که پرسشنامه در اختیار استادان صاحب نظر قرار گرفت که آنها برخی گویه ها را اصلاح یا حذف کردند و برخی از سؤالات مناسب نیز به پرسشنامه اضافه شد. پرسشنامه حاوی سؤالاتی در مورد انواع آسیب های اجتماعی ناشی از حاشیه نشینی و دلایل بروز این آسیب ها (متغیر کمی) می باشد که برای سنجش اعتبار پرسشنامه، از طریق پیش تست^۱ ۳۰ پرسشنامه توزیع شد و نتایج، ضریب آلفای^۲ بالای ۰/۷ را نشان دادند (آسیب های اجتماعی ناشی از حاشیه نشینی

۰/۷۳، دلایل بروز آسیب های اجتماعی ناشی از حاشیه نشینی ۰/۸۱) و در این پژوهش یک سؤال باز نیز برای مشخص نمودن سازوکار بهبود آسیب های اجتماعی (متغیر کیفی) مورد استفاده قرار گرفت که به منظور بررسی اعتبار داده های برگرفته شده از این سؤال، از روش توافق درون موضوعی دو کدگذار تشریح شده توسط وال^۳ استفاده شد (Wall Wallin, 2007). در این روش، دو نفر به کدگذاری موضوعات ارائه شده در پژوهش کیفی می پردازند و بر اساس میزان توافق کدهای ارائه شده، در مورد اعتبار داده های گرفته شده، تصمیم گرفته می شود.

1- Pre-Test
2- Alpha Coefficient

3- Wall

$$\text{درصد توافق درون موضوعی} = \frac{\text{تعداد توافقات} \times 2}{\text{تعداد کل کدها}} \times 100$$

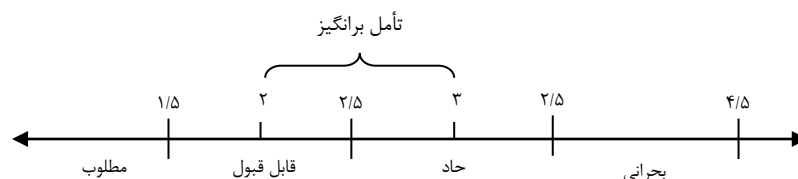
جدول ۲- نتایج بررسی اعتبار کدگذاری

مشخصه سؤال	تعداد کل کدها	تعداد توافقات	تعداد عدم توافقات	پایایی بین دو کدگذار
سازوکار بهبود آسیب اجتماعی	۱۲	۵	۲	۸۳/۳۳

منبع: (یافته‌های نگارندگان)

پنج‌گزینه‌ای لیکرت^۲ برای ارزیابی نظرات پاسخ‌دهندگان استفاده شده است، تقسیم دو حد ابتدایی و انتهایی این طیف (۱ و ۵) به دو بخش مساوی، حد وسط را که عدد ۲/۵ است مشخص می‌سازد؛ سپس با در نظر گرفتن یک واحد در طرفین مقیاس، به چهار قسمت تقسیم می‌گردد که با عناوین مطلوب، قابل قبول، حاد و بحرانی نام‌گذاری شده‌اند و نشان‌دهنده وضعیت متغیر، مؤلفه یا شاخص مورد بررسی می‌باشد و متناسب با هر وضعیت، اقدام لازم و زمان آن مشخص شده است. همچنین به میزان ۰/۵ امتیاز در طرفین حد وسط نیز به‌عنوان منطقه تأمل برانگیز، نام‌گذاری شده است:

جدول ۲ پایایی بین دو کدگذار برای این سؤال را ۸۳/۳۳ درصد نشان می‌دهد. بنا بر نظر وال، بالاتر از ۰/۶ بودن این مقدار نشان از اعتبار داده‌های این سؤال دارد. داده‌های پرسشنامه با استفاده از نرم‌افزار SPSS^۱ و به دو روش آمار توصیفی و استنباطی، تجزیه و تحلیل می‌شوند. در بخش آمار توصیفی و به منظور مشخص نمودن میزان آسیب‌های اجتماعی در منطقه ۱۹ از نوعی مقیاس ارزیابی بر مبنای میانگین استفاده می‌شود. در این مقیاس، افزایش میانگین نمرات نشان‌دهنده افزایش آسیب اجتماعی و بدتر شدن وضعیت است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود با توجه به اینکه از طیف

اقدام	کنترل	کنترل و جلوگیری	حفظ و تبدیل	حفظ، نگهداری و تثبیت
زمان	سریع و فوری	کوتاه‌مدت	میان‌مدت	بلندمدت

شکل ۲- مقیاس ارزیابی آسیب اجتماعی

منبع: (عبدل، ۱۳۸۹)

در اینجا از تکنیک‌های آمار استنباطی نظیر آزمون دوجمله‌ای و آزمون رتبه‌ای فریدمن نیز استفاده خواهد شد. به منظور تحلیل سؤال باز پژوهش (سازوکار بهبود آسیب اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی)، از تحلیل تم^۱ استفاده شد که این روش در طول زمان انجام می‌گیرد و رویکردی عقب و جلو در بین مراحل آن صورت می‌پذیرد

(Braun & Clark, 2006). شش مرحله در تحلیل تم بیان شده است. این شش مرحله به ترتیب، آشنایی با داده‌ها و طرح کلی پژوهش، ایجاد کدهای اولیه، جستجوی تم‌ها، بازبینی تم‌ها، تعریف و نام‌گذاری تم‌ها و ارائه گزارشی از آنهاست. در جدول ۳ طرح کلی این روش به اختصار بیان شده است.

جدول ۳- رویکردهای اتخاذی پژوهش حاضر در مراحل تحلیل تم

رویکرد اتخاذ شده در این پژوهش	مراحل
مطالعه مفاهیم مرتبط با موضوع پژوهش	آشنایی با داده‌ها و طرح کلی پژوهش
نشانه‌گذاری بر روی جواب‌های پاسخ‌گویان	ایجاد کدهای اولیه
جستجو در نشانه‌گذاری‌ها برای یافتن کلید واژه‌ها	جستجوی تم‌ها
بررسی دقیق نشانه‌گذاری‌ها	بازبینی تم‌ها
دادن نام به مفاهیم یافت شده	تعریف و نام‌گذاری تم‌ها
ارائه گزارش به همراه مثال‌هایی از آن	گزارش تم

منبع: (Braun & Clark, 2006)

۵- یافته‌های تحقیق

امروزه در بیشتر تحقیقاتی که متکی بر اطلاعات جمع‌آوری شده از موضوع مورد تحقیق می‌باشد؛ تجزیه و تحلیل اطلاعات، اصلی‌ترین و مهمترین بخش تحقیق محسوب می‌شود. داده‌های خام با استفاده از فنون آماری، تجزیه و تحلیل می‌شوند و پس از پردازش، به شکل اطلاعات در اختیار استفاده‌کنندگان قرار می‌گیرند. در اینجا ابتدا به بررسی آمار توصیفی مربوط به متغیرهای جمعیت‌شناختی و سپس متغیرهای اصلی تحقیق می‌پردازیم. هدف از این بخش، مرور کلی و ارائه خلاصه‌ای از داده‌های گرفته شده از نمونه آماری می‌باشد. در بخش دوم و مربوط به آمار استنباطی، از

آزمون‌های دوجمله‌ای به منظور استنباط میزان متغیرهای اصلی تحقیق، از دیدگاه افراد نمونه، استفاده خواهد شد. همچنین در این بخش، از آزمون تحلیل واریانس فریدمن^۲ به منظور رتبه‌بندی متغیرهای تحقیق و تحلیل تم برای بررسی سازوکار بهبود آسیب‌های اجتماعی استفاده می‌شود.

بررسی آمار توصیفی

متغیرهای زمینه‌ای

در این بخش، متغیرهای جمعیت‌شناختی، مورد توجه قرار می‌گیرند. سیمای این نمونه آماری از لحاظ چنین متغیرهایی به شرح جدول ۴ می‌باشد:

جدول ۴- توزیع پاسخگویان بر حسب جنسیت، سابقه کاری و تحصیلات

جنسیت	فراوانی	درصد	سابقه کار	فراوانی	درصد	مدرک تحصیلی	فراوانی	درصد
مرد	۸	۶۷	زیر ۱۰ سال	۴	۳۳/۳	دیپلم و فوق دیپلم	۱	۸/۳
زن	۴	۳۳	۱۰ تا ۲۰ سال	۳	۲۵	لیسانس	۲	۱۶/۷
///////	///////	///////	۲۱ تا ۳۰ سال	۲	۱۶/۷	فوق لیسانس	۶	۵۰
///////	///////	///////	بیش از ۳۰ سال	۳	۲۵	دکتری	۳	۲۵
جمع	۱۲	۱۰۰	جمع	۱۲	۱۰۰	جمع	۱۲	۱۰۰

منبع: (یافته‌های نگارندگان)

توصیف ابعاد اصلی تحقیق
 جداول ۵ و ۶ و ۷، اطلاعات آمار توصیفی مربوط
 به ابعاد اصلی تحقیق را به نمایش می‌گذارد. همان‌گونه
 که مشاهده می‌شود، شاخص‌های میانگین و انحراف معیار
 در این جداول نمایان هستند.

جدول ۵- میانگین و انحراف معیار متغیر آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی

انحراف معیار منطقه ۱۹	میانگین منطقه ۱۹	آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی
۰/۶۷	۴/۵۰	بیکاری
۱/۳۹	۳/۲۳	فقر
۱/۵۱	۲/۸۳	نابرابری اجتماعی
۱/۲۶	۳/۶۹	اعتیاد
۰/۸۵	۳/۵۴	تکدی‌گری
۰/۸۳	۲/۵۰	سرقت
۱/۲۸	۲/۷۷	شرارت و اوباشگری
۱/۳۸	۲/۲۵	قتل
۱/۰۴	۲/۹۲	کودکان خیابانی
۱/۰۷	۲/۰۸	بزهکاری نوجوانان

منبع: (یافته‌های نگارندگان)

جدول ۶- تحلیل آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی بر اساس میانگین

منطقه ۱۹	آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی
بحرانی	بیکاری
حاد	فقر
حاد	نابرابری اجتماعی
بحرانی	اعتیاد
حاد و تأمل‌برانگیز	تکدی‌گری
حاد و تأمل‌برانگیز	سرقت
حاد و تأمل‌برانگیز	شرارت و اوباشگری
قابل قبول و تأمل‌برانگیز	قتل
حاد	کودکان خیابانی
حاد	بزهکاری نوجوانان

منبع: (یافته‌های نگارندگان)

جدول ۷- میانگین و انحراف معیار دلایل آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی

انحراف معیار منطقه	میانگین منطقه	دلایل بروز آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی
۱۹	۱۹	
۰/۹۱	۳/۶۲	ناتوانی و نقص در جامعه‌پذیری افراد حاشیه‌نشین
۰/۵۵	۴/۰۸	دگرگونی فرهنگی و بحران هویت در حاشیه‌نشینان
۰/۹۴	۴/۱۷	بحران فقر و نابرابری اجتماعی
۱/۰۷	۳/۰۸	بحران فضای باز سیاسی
۱/۱۹	۴/۰۸	بحران بیکاری، نوع شغل و محیط شغلی
۱/۲۵	۲/۶۲	بحران آموزش و ضعف آموزش عالی
۱/۰۱	۳/۷۷	مهاجرت به نواحی حاشیه‌نشین
۰/۷۲	۴/۰۸	شیوع اعتیاد در میان حاشیه‌نشینان
۱/۲۴	۴/۲۵	بحران طلاق و از هم‌گسیختگی خانواده
۴/۴۳	۱/۰۳	معاشرت با دوستان ناباب

منبع: (یافته‌های نگارندگان)

بررسی آمار استنباطی

بررسی نتایج آزمون دوجمله‌ای

برای بررسی وجود یا عدم وجود یک متغیر، میزان آن و موارد مشابه، از تکنیک‌هایی استفاده می‌شود که عموماً در مورد فرضیه‌های توصیفی، کاربرد دارند (Grimes, 2002). در این تحقیق، برای توصیف متغیرها از آزمون دوجمله‌ای استفاده شده است. در این آزمون یک نسبت آزمون و یک حد میانه، در نظر گرفته می‌شود. نسبت آزمون $0/6$ و حد میانه با توجه به مقیاس لیکرت، ۳ انتخاب شد. در این آزمون ابتدا این مسأله بررسی می‌شود که آیا نسبت ارزش حد میانه ۳ در جامعه مورد نظر به اندازه نسبت آزمون است یا خیر؟ این حالت زمانی رخ می‌دهد که سطح معنادار محاسبه شده در آزمون دو جمله‌ای، کوچک‌تر از میزان خطای در نظر گرفته شده باشد. حال برای این که مشخص شود آیا نسبت ارزش‌های بیشتر از ۳ در جامعه، بالا یا پایین‌تر است، باید به نسبت مشاهده شده توجه نمود؛ چنانچه این نسبت، بزرگتر و مساوی نسبت آزمون $0/6$ باشد؛ میزان متغیر مورد بررسی در جامعه بالاست و در غیر این صورت، میزان متغیر مورد نظر در جامعه، پایین در نظر گرفته می‌شود. جدول ۸ و ۹ نتایج آزمون دوجمله‌ای

جدول ۵، شاخص‌های میانگین و انحراف معیار را نشان می‌دهد که مقیاس اندازه‌گیری بین ۱ تا ۵ می‌باشد؛ مقادیر بالاتر از ۳ برای میانگین متغیرها، نشانگر بالا بودن آن متغیر در جامعه است. مقادیر جدول نشان می‌دهند که بیکاری، اعتیاد، فقر و تكدی‌گری جزو آسیب‌های اجتماعی شایع و قتل، سرقت و بزهکاری نوجوانان، جزو آسیب‌های معدود در این منطقه می‌باشد. جدول ۶، امکان بررسی میزان آسیب‌های اجتماعی را براساس مقیاس ارزیابی بر مبنای میانگین فراهم می‌سازد. مبنای تقسیم‌بندی در این جدول به این گونه بوده که میانگین کمتر از $1/5$ به عنوان وضعیت مطلوب، $1/5$ تا $2/5$ قابل قبول، بین $2/5$ تا $3/5$ حاد و بیشتر از $3/5$ وضعیت بحرانی را به نمایش می‌گذارد. مقادیر جدول نشان می‌دهد که بیکاری در این منطقه، وضعیت بحرانی دارد. جدول ۷، امکان بررسی دلایل آسیب‌های اجتماعی را براساس شاخص‌های میانگین و انحراف معیار نشان می‌دهد که بحران طلاق و از هم‌گسیختگی خانواده، مهم‌ترین عاملی است که آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی را بالا می‌برد.

برای آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی و دلایل می‌گذارد. ستون آخر این جداول، نتیجه نهایی تحلیل را بروز آنها را در منطقه ۱۹ شهرداری تهران به نمایش با توجه به رویکرد گفته شده نشان می‌دهد:

جدول ۸- نتایج آزمون دوجمله‌ای، آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی در منطقه ۱۹

آسیب‌ها	دسته	نسبت مشاهده	نسبت آزمون	سطح معنی‌دار	نتیجه (میزان آسیب)
بیکاری	≤ 3	۰ ۱	۰/۶	۰/۰۰۰a	زیاد
	> 3	۱			
فقر	≤ 3	۰/۲ ۰/۸	۰/۶	۰/۱۵۸a	زیاد
	> 3	۱			
ناابرابری اجتماعی	≤ 3	۰/۷ ۰/۳	۰/۶	۰/۲۹۶	کم
	> 3	۱			
اعتیاد	≤ 3	۰/۵ ۰/۵	۰/۶	۰/۳۳۵a	زیاد
	> 3	۱			
تکدی‌گری	≤ 3	۰/۳ ۰/۸	۰/۶	۰/۰۱۵a	زیاد
	> 3	۱			
سرقت	≤ 3	۰/۶ ۰/۴	۰/۶	۰/۵۳۳	کم
	> 3	۱			
شرارت	≤ 3	۰/۷ ۰/۳	۰/۶	۰/۴۳۸	کم
	> 3	۱			
قتل	≤ 3	۰/۸ ۰/۲	۰/۶	۰/۱۱۹	کم
	> 3	۱			
کودکان خیابانی	≤ 3	۰/۸ ۰/۳	۰/۶	۰/۲۲۵	کم
	> 3	۱			
بزهکاری نوجوانان	≤ 3	۰/۶ ۰/۴	۰/۶	۰/۵۶۲a	کم
	> 3	۱			
طلاق	≤ 3	۰/۷ ۰/۳	۰/۶	۰/۲۹۶	کم
	> 3	۱			
تخریب اموال عمومی	≤ 3	۰/۶ ۰/۴	۰/۶	۰/۵۳۳	کم
	> 3	۱			
تقابل اجتماعی	≤ 3	۰/۹ ۰/۱	۰/۶	۰/۰۴۶	کم
	> 3	۱			

منبع: (یافته‌های نگارندگان)

جدول ۹- نتایج آزمون دوجمله‌ای، دلایل آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی در منطقه ۱۹

دلیل آسیب‌ها	دسته	نسبت مشاهده شده	نسبت آزمون	سطح معنی‌دار	نتیجه (میزان آسیب)
ناتوانی در جامعه‌پذیری افراد حاشیه‌نشین	≤ 3 > 3	۰/۶ ۰/۴ ۱	۰/۶	۰/۵۶۲a	کم
دگرگونی فرهنگی و بحران هویت در حاشیه‌نشینان	≤ 3 > 3	۰/۲ ۰/۸ ۱	۰/۶	۰/۰۰۳a	زیاد
بحران فقر و نابرابری اجتماعی	≤ 3 > 3	۰/۳ ۰/۷ ۱	۰/۶	۰/۰۲۹a	زیاد
بحران فضای باز سیاسی	≤ 3 > 3	۰/۷ ۰/۳ ۱	۰/۶	۰/۴۳۸	کم
بحران بیکاری، نوع شغل و محیط شغلی	≤ 3 > 3	۰/۳ ۰/۸ ۱	۰/۶	۰/۰۱۵a	زیاد
بحران آموزش و ضعف سیستم آموزش عالی	≤ 3 > 3	۰/۸ ۰/۳ ۱	۰/۶	۰/۲۲۵	کم
مهاجرت به نواحی حاشیه‌نشین	≤ 3 > 3	۰/۳ ۰/۸ ۱	۰/۶	۰/۰۱۵a	زیاد
شیوع اعتیاد در میان حاشیه‌نشینان	≤ 3 > 3	۰/۲ ۰/۸ ۱	۰/۶	۰/۰۰۶a	زیاد
بحران طلاق و از هم‌گسیختگی خانواده	≤ 3 > 3	۰/۲ ۰/۸ ۱	۰/۶	۰/۰۰۶a	زیاد
معاشرت با دوستان ناباب	≤ 3 > 3	۰/۴ ۰/۶ ۱	۰/۶	۰/۰۹۹a	کم

منبع: (یافته‌های نگارندگان)

در جدول ۹، چنانچه سطح معنی‌داری کمتر از میزان خطا شود، نتیجه گرفته می‌شود که نسبت حقیقی مقدار بالاتر از حد آزمون (بزرگتر از ۳) بیش از نسبت آزمون (۰/۶) است و این به معنی این است که عامل مورد نظر، تأثیر زیادی در بروز آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی دارد. برعکس این قضیه نیز صادق است و اگر سطح معنی‌داری بیشتر از ۵ درصد شود نتیجه گرفته می‌شود که تأثیر دلیل ذکر شده کم بوده است؛ در نتیجه عوامل شیوع اعتیاد، بحران بیکاری، مهاجرت

در جدول ۸، چنانچه سطح معنی‌داری، کمتر از میزان خطا شود؛ نتیجه گرفته می‌شود که نسبت حقیقی مقادیر بالاتر از ۳، بالاتر از نسبت آزمون ۳ است و این بدین معنی است که میزان آسیب در جامعه مورد بررسی بالاست. برعکس این قضیه نیز صادق است و اگر سطح معنی‌داری بیشتر از ۵ درصد شود نتیجه گرفته می‌شود که میزان آسیب کم بوده است؛ در نتیجه میزان آسیب‌های بیکاری، اعتیاد، فقر و تکدی‌گری در جامعه مورد بررسی، بالاست.

سطح معنی‌دار کمتر از خطا باشد، نتیجه گرفته می‌شود که رتبه میانگین یا اهمیت متغیرها با هم تفاوت دارند. در مرحله بعد، به منظور مشخص نمودن رتبه اهمیت متغیرها، به نمره میانگین ارائه شده در نرم‌افزار توجه می‌شود. در جداول ۱۰ و ۱۱، رتبه آسیب‌های اجتماعی و دلایل بروز آنها در منطقه ۱۹ به نمایش گذاشته شده است. بنا بر گفته‌های پیشین، این رتبه‌ها معنی‌دار هستند؛ زیرا سطح معنی‌داری (در ردیف آخر جدول) کمتر از سطح خطا به دست آمده است. لازم به ذکر است که سطح خطا معمولاً ۵ درصد در نظر گرفته می‌شود که در این تحقیق نیز این میزان، مبنای نتیجه‌گیری‌ها قرار گرفته است.

روزافزون به نواحی حاشیه‌نشین، بحران طلاق و از هم‌گسیختگی خانواده، بحران فقر و دگرگونی فرهنگی، بیشترین تأثیر را در بروز آسیب‌ها در محدوده مورد مطالعه داشته‌اند.

ب) بررسی نتایج آزمون فریدمن

برای سنجش برابری رتبه سطوح متغیر، می‌توان از آزمون فریدمن استفاده نمود. در این آزمون، در درجه اول، این مسأله بررسی می‌شود که آیا رتبه میانگین متغیرهای تحقیق، با هم مساوی هستند یا خیر؟ در راستای انجام این آزمون، ابتدا پژوهشگر، یک سطح خطا برای آزمون در نظر می‌گیرد، سپس آزمون را انجام داده و سطح معنی‌داری را محاسبه می‌کند. حال اگر این

جدول ۱۰- اولویت‌بندی آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی در منطقه ۱۹

نمره (رتبه) میانگین	آسیب‌های اجتماعی
۱۰/۸۱	بیکاری
۹/۵۶	فقر
۸/۴۴	اعتیاد
۷/۸۱	تکدی‌گری
۷/۳۸	نابرابری اجتماعی
۷	سرقت
۶/۸۸	شرارت
۶/۳۸	قتل
۶/۲۵	کودکان خیابانی
۵/۳۱	بزهکاری نوجوانان
۵/۱۹	طلاق
۴/۱۳	تخریب اموال عمومی
۳/۸۸	تقابل اجتماعی
۰/۰۱	سطح معنی‌داری

منبع: (یافته‌های نگارندگان)

جدول ۱۱- اولویت‌بندی دلایل بروز آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی در منطقه ۱۹

نمره (رتبه) میانگین	دلایل آسیب‌های اجتماعی
۷/۲۵	بحران طلاق و از هم‌گسیختگی خانواده
۶/۹	مهاجرت روزافزون به نواحی حاشیه‌نشین
۶/۲	شیوع اعتیاد در میان حاشیه‌نشینان
۶/۱	بحران بیکاری، نوع شغل و محیط شغلی
۶/۰۵	بحران فقر و نابرابری اجتماعی
۵/۹	معاشرت با دوستان ناباب
۵/۵	دگرگونی سریع فرهنگی و بحران هویت در حاشیه‌نشینان
۴/۶	ناتوانی و نقص در جامعه‌پذیری افراد حاشیه‌نشین
۳/۶	بحران فضای باز سیاسی، عدم اعتماد حاشیه‌نشینان به حکومت
۲/۹	بحران آموزش و پرورش و ضعف سیستم آموزش عالی
۰/۰۲	سطح معنی‌داری

منبع: (یافته‌های نگارندگان)

بیکاری، فقر و اعتیاد، سه آسیب مهم در منطقه ۱۹ از دیدگاه مدیران شهری این منطقه می‌باشند. این نتیجه با نمره‌های میانگین به ترتیب ۱۰/۸۱، ۹/۵۶ و ۸/۴۴ در جدول ۱۰ به نمایش گذاشته شده است. مطابق با جدول ۱۱، بحران طلاق و از هم گسیختگی خانواده، مهاجرت روزافزون به نواحی حاشیه‌نشین و شیوع اعتیاد در میان حاشیه‌نشینان، سه دلیل مهم بروز آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی هستند.

ج) نتایج تحلیل تم

در پرسشنامه مربوط به این تحقیق، یک سؤال باز

به منظور یافتن سازوکار بهبود آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی در منطقه ۱۹ گنجانده شده بود و به منظور تحلیل آن از تحلیل تم استفاده شد. شایان توجه است که از پاسخگویان خواسته شد تا جواب خود را فهرستوار در پرسشنامه بنویسند که این امر، کار استخراج تم‌ها را آسان‌تر می‌نمود. در این قسمت، پژوهشگر به همراه دستیار خود، به دسته‌بندی این پاسخ‌ها پرداخته است که نتایج آن در ادامه خواهد آمد.

جدول ۱۲- نتایج تحلیل تم پاسخ‌های سؤال باز مدیران در منطقه ۱۹

شماره پرسشنامه به همراه پاسخ ارائه شده	تم استخراجی
جلوگیری از مهاجرت بی‌رویه به حاشیه‌های شهر (۱۲)، کنترل ساخت و ساز (۱۰)، تقویت دستگاه‌های نظارتی (۵)	توجه به مدیریت کنترلی شهری
حل مشکل معیشتی مردم (۴)	توجه به نیازهای اقتصادی
فرهنگ‌سازی در میان مردم (۵)، کار فرهنگی (۳)، افزایش سرمایه اجتماعی از طریق افزایش فعالیت‌های مشارکتی (۱۰)	توجه به فعالیت فرهنگی
ارتقای سطح آگاهی و دانش شهرنشینی در میان مردم از طریق اجرای برنامه‌های آموزشی مرتبط با جمعیت منطقه (۱)، افزایش خدمات آموزشی به شهروندان و آموزش شهرنشینی رایگان (۴)	آموزش
مدیریت واحد شهری (۱۲) عدم دخالت نهادهای غیرمسئول در امورات نهادهای اجتماعی (۳) حل مشکل موزی‌کاری در جهت کاهش آسیب‌ها (۱)	نظام‌مند نمودن مدیریت

منبع: (یافته‌های نگارندگان)

جدول ۱۲ نتایج تحلیل تم برای منطقه ۱۹ را به نمایش می‌گذارد. از تعداد ۱۲ نفر پاسخگو، ۶ نفر به سؤال باز پاسخ گفته‌اند که تم‌های استخراجی آنها در این جدول نمایان است. پاسخ‌های مدیران به سؤال باز، دسته‌بندی شدند و جملاتی که مرتبط با تم استخراجی هستند نیز در ستون دوم به نمایش گذاشته شده‌اند. پاسخ‌های مدیران منطقه ۱۹ قابل تقسیم به پنج دسته: توجه به مدیریت کنترلی شهری، توجه به نیازهای اقتصادی، توجه به فعالیت فرهنگی، آموزش و نظام‌مند نمودن مدیریت بودند.

۶- نتیجه‌گیری و پیشنهاد

برای تحقق هدف اصلی تحقیق (بررسی آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی) از آزمون دوجمله‌ای

استفاده شد و این آزمون نشان داد که میزان کدام‌یک از آسیب‌ها از دیدگاه مدیران، بالا یا پایین است. همچنین دلایل بروز آسیب‌های اجتماعی در منطقه مورد مطالعه نیز از دیدگاه این مدیران سنجیده شد و داده‌های گردآوری شده، با این آزمون تحلیل شدند. در منطقه ۱۹ بیکاری، تكدی‌گری، فقر و اعتیاد، میزان بالایی را نشان می‌دهند. در مورد دلایل بروز آسیب‌های اجتماعی نیز می‌توان گفت که سه دلیل بحران طلاق و از هم گسیختگی خانواده و مهاجرت روزافزون به نواحی حاشیه‌نشین منطقه، در بروز آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی مؤثرند. همچنین برای تحقق هدف فرعی دوم تحقیق به منظور رتبه‌بندی آسیب‌های

ناشی از حاشیه‌نشینی در منطقه ۱۹ شهرداری تهران قرار گرفته که از منظر مدیران شهری در سطوح مختلف، پیش‌بینی شده است؛ درحالی‌که پژوهش‌های دیگر عمدتاً آسیب‌های اجتماعی مرتبط با حاشیه‌نشینی را از دیدگاه‌های گوناگون یا با استفاده از روش‌های کمی، بررسی و تحلیل نموده‌اند. وجه تمایز این مقاله پژوهشی با سایر بررسی‌های علمی مشابه در این است که با حاشیه‌نشینی و آسیب‌های اجتماعی منتج از آن در رابطه مستقیم می‌باشد.

در مقایسه این تحقیق با دیگر تحقیق‌ها می‌توان تفاوت‌های حائز اهمیت را بیان داشت. این تفاوت‌ها از سه منظر قابل بیان هستند. این سه محور: ماهیت اندازه‌گیری، جنس داده‌های گردآوری‌شده و گستره تحقیق می‌باشند.

در مورد ماهیت اندازه‌گیری می‌توان گفت که معمولاً در تحقیقات دیگر در حوزه علوم اجتماعی، به منظور مشخص نمودن پیامدهای یک پدیده، ابتدا میزان پدیده، سنجیده و پیامدهای آن نیز اندازه‌گیری می‌شود، سپس از تحلیل‌های همبستگی برای مشخص نمودن وجود ارتباط خاص بین پیامدها و میزان پدیده‌ها استفاده می‌شود اما در مورد این تحقیق، ابتدا میزان آسیب‌های اجتماعی اندازه‌گیری شد و سپس محقق در پی وجود ارتباط بین این مقادیر برآمد. چنین رویکردی در مورد این تحقیق اتخاذ نگردید و به‌جای اندازه‌گیری دو متغیر، یک متغیر اندازه‌گیری شد؛ بدین ترتیب که در ابتدا، منطقه حاشیه‌نشین انتخاب گردید و از مدیران این منطقه خواسته شد که رابطه بین حاشیه‌نشینی و پیامد آن را مشخص نمایند. به‌واقع در اینجا به داخل جامعه مورد بررسی یا خود حاشیه‌نشینان مراجعه نشد و داده‌ها از دیدگاه مدیران گردآوری شدند که این مسأله، تفاوت دوم این تحقیق را نمایش می‌دهد.

تفاوت دوم این تحقیق، ثانویه بودن اطلاعات گردآوری شده بود. بدین ترتیب که جمع‌آوری داده با یک پیش‌فرض (معتبر بودن نظرات مدیران منطقه ۱۹)

اجتماعی، از آزمون فریدمن استفاده شد. این آزمون نشان داد که بیکاری، مهمترین آسیب اجتماعی است که در این منطقه به چشم می‌خورد. به منظور تحقق هدف فرعی سوم که شامل سؤال باز در مورد سازوکار بهبود می‌باشد از تحلیل تم استفاده شد که با توجه به نتایج، توجه به مدیریت کنترل شهری و توجه به نیازهای اقتصادی و فعالیت فرهنگی و آموزش حاشیه‌نشینان، به ترتیب به عنوان بهترین سازوکار بهبود در منطقه معرفی شده‌اند. سؤالی که وجود دارد این است که نتایج به‌دست آمده به چه معنی هستند و از دیدگاه مدیران شهری این منطقه، خاستگاه چنین آسیب‌هایی کجاست؛ در منطقه ۱۹ آسیب‌های اجتماعی حاشیه‌نشینی با نیازهای اقتصادی بسیار مرتبط هستند. بیکاری، فقر و تكدی‌گری جزو مهمترین آسیب‌های این منطقه معرفی شدند. اعتیاد و طلاق با رتبه ۲ و ۵ در آسیب‌های ۱۳ گانه بودند که خود در بخش دلایل بروز آسیب‌های اجتماعی در منطقه ۱۹، از مهمترین دلایل بودند. در مورد سازوکار بهبود، علاوه بر محور توجه به نیازهای اقتصادی، در منطقه ۱۹ به نوع مدیریت کنترلی شهری، توجه بسیاری دیده می‌شود؛ بدین ترتیب که به نظر می‌رسید مدیران این منطقه بر این باورند که یکی از راهکارهای بهبود آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی، مشخص نمودن وظایف نهادهای مرتبط و تقویت نهادهای کنترلی آسیب‌ها می‌باشد. نظر به این که این مدیران، تراکم جمعیت را یکی از مهمترین دلایل بروز آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی دانسته‌اند، شاید بتوان چنین ادعا نمود که از نظر آنها کنترل تراکم جمعیت در این منطقه، یکی از بهترین سازوکارها برای بهبود آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی می‌باشد. همچنین در بخش سازوکار بهبود، مفهومی مرتبط با افزایش آگاهی حاشیه‌نشینان به چشم می‌خورد. این مفهوم را مدیران منطقه ۱۹ با بیان راهکارهایی از قبیل آموزش و فعالیت‌های فرهنگی ارائه نموده‌اند.

تمرکز این پژوهش بر بررسی آسیب‌های اجتماعی

صورت پذیرفت. این رویکرد، از آنجا اتخاذ شده است که مدیران این منطقه در طول زمان به طور مستقیم با مسائل اجتماعی حاشیه‌نشینان در ارتباط بودند. در واقع این امر، سنجش‌پذیری آسیب‌های اجتماعی را نیز افزایش می‌داد؛ زیرا سنجش جامع تمام آسیب‌های اجتماعی از طریق حضور محقق و مشاهده این منطقه، کار بسیار دشواری به نظر می‌رسید. همین امر، نکته‌ای است که تفاوت سوم این تحقیق را نمایان می‌سازد.

تفاوت سوم این تحقیق با دیگر تحقیقات، در گستره تحقیق بود. بدین ترتیب که مدیران این منطقه می‌توانستند اطلاعات جامع و کاملی از تحلیل‌های گذشته خود در مورد آسیب‌های اجتماعی را بیان نمایند و بنابراین این امکان وجود داشت که بتوان تحقیقی با گستره وسیع انجام داد. به بیانی دیگر، در این تحقیق، سیزده آسیب اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی، مورد بررسی قرار گرفت؛ حال آنکه در تحقیقاتی که مبتنی بر داده‌های اولیه و مشاهده هستند معمولاً یک یا دو نوع آسیب مورد بررسی قرار می‌گیرند. اتخاذ رویکردی این چنین، مزیت دیگری برای تحقیق حاضر است و آن ارائه راهکار بهبود جامع بر اساس اطلاعات مدیران می‌باشد.

بنا به یافته‌های پژوهش می‌توان پیشنهادهای اجرایی زیر را ارائه کرد:

یافته‌ها نشان دادند که به‌طور کلی مسائل اقتصادی، مهمترین خاستگاه آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی هستند. این مسأله در تم‌های استخراجی، در رتبه‌بندی آسیب‌ها (بیکاری و فقر) و در دلیل بروز آسیب‌ها (بحران طلاق و از هم‌گسیختگی خانواده، مهاجرت روزافزون به نواحی حاشیه‌نشین، اعتیاد و بیکاری) نمایان بود. براساس این یافته، پیشنهادهایی قابل ارائه هستند. برخی از این پیشنهادها که در جملات پاسخگویان نیز مشهود بودند از این قبیل هستند:

تقویت دستگاه‌های نظارتی، فرهنگ‌سازی در میان مردم، توجه به نیازهای اولیه و معیشتی مردم مناطق حاشیه‌نشین، کار فرهنگی، افزایش سرمایه اجتماعی از

طریق افزایش فعالیت‌های مشارکتی، ارتقای سطح آگاهی و دانش شهرنشینی در میان مردم از طریق اجرای برنامه‌های آموزشی مرتبط با جمعیت منطقه، افزایش خدمات آموزشی به شهروندان و آموزش شهرنشینی رایگان. همچنین، همکاری در برنامه‌های فرهنگی می‌تواند نقش بسزایی در کاهش آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی داشته باشد.

در بخشی از نتایج این پژوهش، میزان آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی در این منطقه با یکدیگر مقایسه شدند و نتایج با عباراتی همچون: مطلوب، قابل قبول، حاد و بحرانی ارائه گشتند. تلاش و اقدام کوتاه‌مدت جهت جلوگیری از تبدیل مسایل ریز و جزئی به مشکل و وضعیت حاد لازم و ضروری است. در مورد وضعیت قابل قبول، نیازمند اقدام کوتاه‌مدت در جهت بهبود وضعیت یا جلوگیری از تشدید مسایل و مشکلات می‌باشیم. در مورد وضعیت حاد باید توجه، تصمیم و اقدام سریع و فوری انجام شود و در وضعیت بحرانی باید تصمیم‌گیری مناسب صورت گیرد.

در مورد ماهیت این پژوهش و محدودیت‌های آن صحبت شد. این پژوهش دیدی کلی از آسیب‌های اجتماعی، پیش روی مدیران می‌گذارد که جهت مطالعه دقیق یک نوع آسیب می‌تواند راهگشا باشد.

۷- منابع

- اشرف، احمد، (۱۳۸۵). *مسائل اجتماعی و آسیب‌شناسی اجتماعی*. تهران: انتشارات آموزشگاه عالی خدمات.
- پیران، پرویز، (۱۳۸۰). *اجتماعات آلونکی پدیده‌ای فراتر از حاشیه و حاشیه‌نشینی. ماهنامه شهرداری تهران*، ۳(۳۲)، ۳۹-۳۴.
- تنهایی، مریم، (۱۳۷۵). *حاشیه‌نشینی و راهکارهای ساماندهی آن در جهان*. مشهد: انتشارات شهرداری مشهد.
- حاج یوسفی، علی، (۱۳۸۲). *پدیده حاشیه‌نشینی شهری قبل از انقلاب*. تهران: انتشارات دانشگاه علوم.
- خسروپناه، عبدالحسین، (۱۳۸۸). *آسیب‌شناسی دین‌پژوهی معاصر (تحلیل دین‌شناسی شریعتی، بازرگان و سروس)*. تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

هادی‌فر، مریم، (۱۳۸۴). فقر و نابرابری درآمد در ایران. تهران: اتحاد جمهوری خواهان ایران.

Braun, V., Clark, V., (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.

Grimes, A. D., Schulz, K.F., (2002). Bias and causal associations in observational research. *The Lancet*, 359(9302), 248-252.

Howe, A., (2008). Social injury, revisited: Towards a feminist theory of social justice. *International Journal of Sociology and Law*, 15, 423-438.

Kasarda, J. D., Lindsay, G., (2011). *Aerotropolis: The Way We'll Live Next*. Farrar, Straus and Giroux.

Nunnally, J., (1978). *Psychometric Theory*. McGraw-Hill, New York.

Portney, K. E., (2003). *Taking Sustainable Cities Seriously: Economic Development, The Environment, and Quality of Life in American Cities*. America: MITV press.

Rodriguez, A., Winchester, Lucy, (1996). Cities, democracy & governance in Latin America. *International Social Science Journal*, 48(147), 73-83.

Shaw, Clifford R., McKay, Henry D., (2012), *The social disorganization theory*. Center for Spatially Integrated Social Science, Retrieved from www.csiss.org/classics/content/66.

Wall Wallin, S., Lfen, N., (2007). *Assessing the Impact of Public Spending on the Health of Vulnerable Populations*. A Framework for Evaluating HRSA Programs, Quadrigue, Presses Universitaires de France.

Wilson, A. G., (2010). The general urban model: Retrospect and prospect. *Papers Regional Science Association*, 89(1), 27-42.

Wilz, E., (1997). *Perspective in Sociology*. Third Edition, London Routledge.

ربانی، رسول؛ افشار کهن، جواد، (۱۳۸۱). حاشیه‌نشینی، مشارکت و مسائل اجتماعی شهری. *فصلنامه فرهنگ اصفهان*، (۲۳).

ساروخانی، باقر، (۱۳۷۵). *دایره المعارف علوم اجتماعی*. تهران: انتشارات کیهان.

ستوده، هدایت‌الله، (۱۳۸۴). *مقدمه‌ای بر آسیب‌شناسی اجتماعی*. تهران: انتشارات آوای نور.

شکویی، حسین، (۱۳۸۹). *جغرافیای اجتماعی شهرها*. تهران: انتشارات دفتر مرکزی جهاد دانشگاهی.

شکیبا، زهره، (۱۳۹۰). بررسی عوامل و اثرات مؤثر بر حاشیه‌نشینی در شهرستان اندیمشک. *فصلنامه دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر*.

صدیق سروسستانی، رحمت‌الله، (۱۳۶۹). انسان و شهرنشینی. *مطالعات جامعه‌شناختی*، ۸(۱)، ۱۹۷-۲۲۶.

عبداللهی، محمد، (۱۳۹۱). آسیب‌های اجتماعی و روند تحول آن در ایران، مجموعه مقالات دومین همایش آسیب‌های اجتماعی در ایران، جلد یکم.

عبدل، سعید، (۱۳۸۹). *بررسی اثرات مؤثر حاشیه‌نشینی بر جمعیت*. دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن.

عبدی، عباس، (۱۳۹۰). *مسائل اجتماعی قتل در ایران*. تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.

کمالی، عادل، (۱۳۸۴). *مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی نابرابری‌های اجتماعی*. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.

مساواتی آذر، مجید، (۱۳۷۲). *دیدگاه‌های جامعه‌شناسی درباره تغییرات اجتماعی*. تهران: سازمان چاپ هادی.

ممتاز، فریده، (۱۳۹۰). *انحرافات اجتماعی (نظریه‌ها و دیدگاه‌ها)*. تهران: شرکت سهامی انتشار.

نصیری، بابک، (۱۳۷۹). *بحرانی دیگر با آسیب‌های اجتماعی ایران*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

هادی‌زاده، مریم، (۱۳۸۲). *حاشیه‌نشینی و راهکارهای ساماندهی آن*. مشهد: شهرداری مشهد.